

«Վերելք»ին Վայելքը

Ինչպես թումանեանն ըսած է, իւրաքանչիւր թարգմանութիւն "ապակիի տակ դրուած վարդ մըն է". ճիշդ է, արտահինը, գոյնն անգամ կը տեսնես, սակայն քայքայ...բոյրը չկայ: Խօսքն, անշուշտ մեծապէս կը վերաբերի բառացի (թերեւս՝ տառացի) թարգմանութիւններուն: Դիպուկ է նաեւ մեծն Սերուանտեսի համեմատութիւնը. թարգմանութիւնը գորգ մըն է՝ շրջուած վիճակին մէջ դիտած. ի վերջոյ գաղափար մը կ'ունենաս ընդհանուր զարդանախշի մասին, սակայն գոյներու իրական համապատկերը առկայ չէ...

Գեղարուեստական մեծարժէք թարգմանութիւնները կը մատուցանեն ոչ թէ բնագրին տառն ու բառը, նախադասութիւններուն համաձուլուածքը, այլ ստեղծագործութեան ոգին, խորքը: Ինքնաբերաբար այս գոյգ համեմատութիւնները մտաբերեցին մեր ձեռքն առնելով Շէն-Մահի «Վերելք» բանաստեղծական ժողովածուն: Անկեղծ ըլլալով ըսեմք, որ երբ ասկէ ընդամենը քանի մ'ամիս առաջ կը գրախօսէինք Շէն-Մահի «Հայրիկ Ջան» գիրքը, ուր իբրեւ վերջաբան փափագ յայտնած էինք նորանոր գիրքերու հրատարակութեան, բնաւ չէինք ակնկալեր, որ ընդամենը քանի մը ամիս անց պիտի վայելեմք բանաստեղծին «Վերելք»՝ «անձնական մեկնութիւնը ընտիր ֆերթուածներու», ինչպէս դիպուկ սահմանած է թարգմանիչը՝ հենց գիրքին վերնագրին մէջ:

Այն, որ ֆերթուածները ընտիր են, կը վկայեն կարգ մը հեղինակներու ոչ միայն անուններու սոսկ թուարկումները՝ Ուիլիլմ Շէլլեր, Յոսեփ Միլթըր, Հէնրի Լօնկֆելլօ, Յոսեփ Գիթց, Ուիլիլմ Ուրբստուլըրթե..., այլև ընտրած գործերը: Կը կարդաս ժողովածուի մէջ ամփոփուած ֆերթուածները եւ առաջին զգացումը որ կ'ապրիս՝ հետեւեալն է. արդեօք կարգ մը ֆերթուածներուն բնագիրն ա՞յլ Շէն-Մահիին չէ... Այնքա՞ն հայկական է, Շէնմահական՝ որպէս ապրում, խորք, արտայայտչածեւ. մեր այդ զգացումին իսկ վկայութիւնն է այն իրողութիւնը, որ մեր ձեռքի տակ վարպետի վարպետ թարգմանութիւններ են: Ահա պարզ նմոյշ մը Տիկին Աֆերսի «Օրօրէ գիս» սֆանչելի ֆերթուածէն.

Մայրիկ եկո՛ւր, վերադարձի՛ր, անարձագանգ փունջներէն,
Ջիս նորէն դիր սրտիդ մօտիկ, ինչպէս սովոր էիր ընել...

"Հայեցի" այս աւանդական չափի ու կշռոյթին մէջ Շէն-Մահ "գետեղած" է անգլիագիր ստեղծագործողին զգացումն ու ոգին, ԼՍԵԼԻԹԸ այնպէս, որ թումանեանի ու Սերուանտեսի ասոյթները վերստին կը յիշես հաստատելու համար միայն, որ իրաւ բանաստեղծութեան արժանազոյն թարգմանութեանց մէջ գորգը կը ցուանայ իր բուն գոյներով, վարդը ոչ միայն կը տեսնես, այլ կը թուի թէ կը շնչես անոր բոյրն անգամ:

Եկո՛ւր եւ թող մագբրդդ շէկ, ոսկի շողով ալ լուսաւոր,
Ուսերդ ի վար շատրրուանուի՛ն հին օրերու յիշատակով...

Բանաստեղծական պատկերին համար չէ միայն որ ընդգծած ենք շատրրուանուի՛ն, այլև խօսք բանալու համար Հայերէնի համար ոչ լիաշունչ այդ Ը-ի մասին, որ թերեւս շատ ֆերթողներու համար պարզ վանկարար-փրկարար հնչիւն մըն է, սակայն Շէն-Մահի ստեղծագործութիւններուն մէջ, ինչպէս եւ այս պարագային, որոշ դեր մը ունի ասոյթի գորացում, շիշտային ուժաւորում. օրինակներն այնքան շատ են որ յատուկ փնտռուի ալ պէտք չկայ. ահա «Բարձրացուր գիս» ֆերթուածին վերջին տողերը.

Ահա կ'արիւնիս! Մըքին ժամերու
Ծանրութեան ներքեւ ահա շղթայուած,
Կըքած, խոնարհած, ֆեզի կ'աղաչէ
Հոգի մը ֆեզ պէս - անզուսպ, անընտել,
Արագաթըռիչ, ու նաեւ հրպարտ: (Անանուն)

Փորձեցիք հնչել առանց ընդգծուած Ը-երու եւ կը տեսնէք թէ որքան "տարողունակ" է Հայերէնի մէջ յաճախ ոտնահարուած այդ Ը-ը:

Նոյն Անանուն հեղինակէն ընտրած յաջորդ ֆերթուածին մէջ կան տողեր որ կրնային բնաբան ըլլալ քարգմանական այս ժողովածուին. պէտք է «կարենաս դուն ծիածանը տեսնել միշտ, եւ ոչ միայն քափուող անձրեւն»: Ի պատիւ Շեն-Մահի, ան ծիածանը տեսած է իր քարգմանութեան համար ընտրած ֆերթուածներուն մէջ: Եթէ կ'ուզէք, անգամ տեղ-տեղ բնագրին քափուող փոփոխ անձրեւներէն ալ ծիածաններ "կերտեր" է:

Զենք ուզեր բնագրի եւ քարգմանութեան զուգահեռներու շարան մը բերած ըլլալ փաստելու համար որ Հայերէն հնչող ֆերթուածները ոչ միայն դոյզն ինչ կորսնցուցած չեն, այլեւ, անկեղծօրէն, բան մըն ալ շահած են:

Սակայն մէկ խօսուն օրինակն ալ, կը կարծենք, կը բաւէ. ահա Ուիլիլմ Պարլըր Երթի «Երբ Մերանաս» խորագրով ֆերթուածն ու անոր "When you are old" բնագրային ձեւը: Ամէն ընթերցող կը զգայ իմաստային տարբերութիւնը երբ ծերանաս-ի եւ երբ ծեր ես-ի: Երբ ծերանասի մէջ, ի հակառակ երբ ծեր ես-ի, շարժում կայ, Հայաստանեան լեզուով ըսած՝ «դիմամիզ»...

Սեղմ, բայց եւ որքան բանաստեղծական պատկեր մըն է «կակաջ նայուածքն», «Նարկիզ-կակաջը» (տես էջ 93 համանուն բանաստեղծութիւնը):

Ինչ որ յատկանշական է Շեն-Մահ ֆերթողին, ան Հայերէնի հարստագոյն զանգարանն ոչ միայն "կ'օգտուի" վարպետօրէն, այլեւ յաճախ կ'ընտրէ զուգահեռներ՝ մեր լեզուի տարբեր փոփոխ ժառանգած եւ որոշակի աստիճանաւորումով: Ահա նմոյշ մը ըսածս պարզաբանելու համար.

Ու եւ կրնամ դեռ լսել քեզ,
Կրնամ յորսայս կանաչին վրայ
Դեռ երկարիլ, մտիկ ընել
Մինչեւ որ ես վերըստեղծեմ
Ու վերապրիմ ոսկի ժամերն
Իմ անցեալին, կրկին, նորէն: (էջ 97)

Հայերէն լեզուով կատարուած քարգմանութիւններուն մեծամասնութեան մէջ, կամայ թէ ակամայ, որոշ արհեստականութիւն մը կայ, որ «Վերելք»ին մէջ, բարեբախտաբար, ի սպառ կը բացակայի: Հակառակը, առկայ է զուտ հայեցի լեզուական մթնոլորտին մէջ՝ բնագիր լեզուաշխարհի ոգեղէն պատկերը: Ահա երկտող մը միայն բնագիր լեզուով եւ քարգմանաբար (իմա՝ Շեն-Մահի մեկնաբանութեամբ).

Act-act in the living present!
Heart within, and God o'erhead!

Դուն կենդանի ներկային մէջ աշխատէ,
Ներսիդիդ՝ սի'րտ, գլխուդ վերեւ ալ՝ Աստուած:

Հէնրի Լօնկֆելդի «Կեանքի Սաղմոս»էն է (էջ 54-55):

Նոյն ֆերթուածէն՝ «Մեծ մարդոց կեանքն ամբողջ մեզ միշտ կը յուշեն / Թէ մեր կեանքն ալ կրնանք դարձնել վեհագի» միտքը կը մղէ մեզի զուգահեռ մէկ այլ եզրակացութեան գալու. բանաստեղծական սոյն ժողովածուն իրապէս, բացի միտք, ոգի, զգացում արտայայտելէ, կը մղէ ընթերցողը ՎեճՈԳԻ դառնալու, կարելոյն չափ:

Ի գուր չէ ըսուած, որ բանաստեղծութիւնը (անշուշտ, իր լուսագոյն օրինակներով) կ'ազնուացնէ ՄԱՐԴԸ...

Շեն-Մահի «Վերելք» ֆերթողագիրին մէջ սերտ ներդաշնակութեամբ մը Անգլիացի եւ Ամերիկացի հեղինակներու գործերը կ'ընկերանան հայագի անգլիագիր հեղինակներու (Հայկ Խաչատրեան, Արթիւր Յակոբեան) ֆերթուածներուն: Խորհրդանշական է այդ առումով Արթիւր Յակոբեանին "Answered Questions" բանաստեղծութիւնը որ ուղղակի քարգմանուած է «Պատասխաններ».

...Այս աշխարհի

Մարդոց մէջ ես մարդն անդրանցնող
Բա՞ն մը իրաւ գտնել արդեօք
Կը յուսայի:
Ի՞նչպէս, ինչպէ՛ս կրնայի ես
Իմ որոնածըս հոն գտնել
Երբ Քե՛զ միայն եթէ գտնեմ,
Ինզգի՛նքս նաեւ գտած կ'ըլլամ: (էջ 37)

Այո՛, ֆերբուածներու այս ժողովածուն կարծես մէկ հիմնանուագ մը ունի. ՄԱՐԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ. աստուածային, սրբասուրբ զգացումներուն մէջ մարդկայնական, ճիշդը՝ քրիստոսաշունչ ներդրամտութիւնը, աւելի ճիշդը՝ գրասրտութիւնը կը բխի:

Դո՛ւն, ո՛վ Քրիստոս, կանգնիր մօտն մեղաւորին պահապան,
Թէ իսկ երկինգն ու երկիր պիտի անցնին, անհետին: (Անանուն, էջ 15)

Արքիւր Յակոբեանի քանաստեղծութեան հերոսը իրականին մէջ Աստուած է, որու կ'ուղղուին հարցումները: Եւ այս կարծիքին համար հետեւեալ բառատողը չէ միայն կոտան ծառայած.

Ինչպէ՛ս կրնամ յուսալ, ով Տէր,
Հաղորդըիլ երբեք Քեզ հետ,
Բացի եթէ ես ալ սորվիմ
Քեզ հետ խօսիլ "առանց քառի":

«Պատասխանիդ մէջ սակայն Դուն / Բառեր չէ որ կը գործածես»ը (էջ 33) շատ հոգեհարազատ է «Հայրիկ Ջան»ի հերոսի աշխարհընկալումին:

Քերբուածներու այս ժողովածուն գրական ԱրեւմտաՀայերէնի ընտիր քառամբբի իրախնամք ըլլալէ գատ, նաեւ որոշակի ճաշակ կը մշակէ ոսկեղնիկ Հայերէնի: «Թէ Մոռացայց Ձեզ Երուսաղէմ»ը (էջ 45) չէ միայն որ ունինք ի մտի. այլ, քառաշխարհէն գատ, դասական ոնն ու արտայայտչածնը: Անշուշտ, ըստ խօսքի պատշաճութեան...

Խօսիլ քարգմանութիւններու առաւելութեանց մասին, առանց որ անդրադառնանք, չափի, կշռոյթի ներդաշնակ համապատասխանութեան՝ անկարելի է. ուստի կը բերենք գէշ մէկ նմոյշ մը՝ Անգլերէնի եւ Հայերէնի՝ գոյգ գեղեցիկ լեզուներու ռեական արժեւորումն փաստելու համար. (էջ 58-59)

No light, no gold,	Ոչ մէկ ոսկի
No name, no colour	Եւ ոչ մէկ լոյս,
And no thought:	Ոչ մէկ համբաւ,
O, wide awake!	Եւ ոչ մէկ գոյց
	Կամ մտածում!
	Ինչ կեա՛նք լեցուն:

«Երգ Ոչ Ո՛ր» ֆերբուածի (հեղինակ՝ Թովմաս Մրթըն) հպանցիկ զուգակշիռն անգամ վերստին կը վկայէ Հայերէն քարգմանութեան ժամանակ Շէն-Մաիի ունեցած ստեղծագործական մօտեցման անխաբարութիւնը. ոչ թէ որովհետեւ պարզապէս Անգլերէնի (name) անունը նշգրտօրէն համբաւի վերածուած է, ոչ թէ որովհետեւ (no light, no gold) ոսկին լոյսէ առաջ անցած է իմաստային նուրբ արժեւորումով, այլ որովհետեւ կայ բան մը աւելի տարողունակ բան սովորական քառային նշգրտումը կը պարունակէ. չափի, կշռոյթի ներդաշնակութիւնը:

“Ինչ կեա՛նք լեցուն” - տողը խորհել կուտայ այն մասին, թէ ինչպէս քանաստեղծական աշխարհի շնորհիւ ոչ միայն կեանքը կը լեցուի, այլեւ մեծերու ապրած հազար ու մէկ լեցուն կեանքով կ'իմաստանայ...

Քարգմանական գրականութեան առաւելութիւններն մէկն ալ ատ է. ըստ գրական մեծերու խոստովանութեան, իւրաքանչիւր յաջող քարգմանութիւն կրկնակի կը հարստացնէ քարգմանեալ

գրականութիւնը. ք՛է նիւթով, պատկերներով, տիպարներով, ք՛է քառակերտումներով (ինչի մասին կը խօսինք քիչ յետոյ): Կարդալով Ուօլթըր Տը Լա Մարի «Լսողները» (էջ 23) ֆերբուածը՝ Հայ ընթերցողը պահ մը կը տեղափոխուի Անգլիական լուած դղեակ մը, տուն մը, ուր իրապաշտ պատկերաւորումը կը ներկայացուի զգացումի զուսպ պոռթկումով մը...

Բանաստեղծական, ու նոյն ատեն լեզուական, շատ գիտեր կան «Վերելք»ին մէջ, Արեւելաւայերէնէն ա՛յնքան հարագատ «ցար տանելը» (չակերտեալ), արեւագանգը (էջ 9), գերանցելը (11), ընդդիմաւարտը (էջ 19), մոխրագունակը (27), քախծահունչը (27), խորհրդածածկը (39), ցնծերգութիւնը (45):

Շէն-Մահի «Վերելք» ամէն բանէ աւելի մայրենի լեզուի ցնծերգութիւն մըն է: Ակամայ մարդ ցանկութիւն կ'ունենայ քարճրաճայն հնչեցնել ֆերբուածները, ականջալուր ըլլալու հնչիւններու այն համանուագին, որ յառաջ եկած են շնորհիւ Շէն-Մահ բանաստեղծի անձնական սոյն մեկնութիւններուն, որ աւելի շատ անանձնական ապրումներ ու խոհեր կ'արթընցնեն ընթերցողի միտքին ու մանաւանդ՝ հոգիին մէջ: Շնորհակա՛լ ենք «Վերելք»ի պատճառած այս վայելքին համար...

Արտեմ Սարգիսեան
Բանասիրութեան դոճտոր, փրոֆեսոր